

"לפני עיוור לא תתן מכשול"

יסודות העבירה ומשמעויותיהם

- א. פתיחה
- ב. לפני עיוור - מדגם תלמודי
- ג. יסוד המכשול
 - 1. "מכשול" - הסתברות להתרחשות העבירה
 - 2. איסור התנהגותי או איסור תוצאתי - ציץ אליעזר
 - 3. יסוד המכשול - סיכום
- ד. יסוד "העיוורון"
 - 1. "תרי עברי דנהרי"
 - 2. מחוסר יכולת - ריטב"א, ר"ן
 - 3. מחוסר שליטה או עיוורון יצרי - רמב"ם
 - 4. מחוסר רצון ומודעות - תוספות, חזו"א
 - 5. הכשלה או שותפות בעבירה - אחיעזר
 - 6. מחוסר יכולת משפטית - משנה למלך
 - 7. יסוד העיוורון (מודעות, רצון, שליטה) - סיכום
- ה. יסודות העבירה - סיכום ביניים
 - ו. מסייע ולפני עיוור
 - ז. הלכה - מסייע במומר או מחוסר יכולת
 - ח. כוונה להכשיל
 - ט. כוונה או תוצאה
 - י. יסודות העבירה - בין אדם למקום ובין אדם לחברו

א. פתיחה

בפרשת "קדושים" מונה התורה מספר איסורים זה לצד זה:

לא תעשק את רעך ולא תגזול לא תלין פעלת שכיר אתך עד בקר. לא תקלל חרש ולפני עור לא תתן מכשל ויראת מאלוקיך אני ה'. לא תעשו עוול במשפט לא תשא פני דל ולא תהדר פני גדול בצדק תשפט עמיתך. ויקרא יט, יג-טו

האיסור להכשיל עיוור מצוי בתוך הקשר של איסורים שהמכנה המשותף שלהם הוא הגנה על החלש, כגון: עיוור, חרש, שכיר, או רעך הנעשק. רצף האיסורים מסתיים בסיומת מפתיחה: "ויראת מאלוקיך אני ה'". בדברים הבאים אעמוד על שלושה יסודות מרכזיים של איסור "לפני עיוור": המכשול, העיוורון והכוונה, ועל המשמעויות החברתיות והרוחניות הנגזרות מאיסור זה.

ב. לפני עיוור - מדגם תלמודי

בדברי חז"ל מצוי מגוון רחב של דוגמאות הכלולות באיסור "לפני עיוור" (להלן: לפ"ע). מתוך מגוון זה אשרטט את קלסטרון פניו של איסור לפ"ע. להלן מספר דוגמאות מסווגות לשתי קבוצות:

1.

"לא תשימון עליו נשך" מה תלמוד לומר, לפי שהוא אומר "את כספך לא תתן לו בנשך" (ויקרא כה, לו), הרי זה אזהרה למלווה שלא ילווה לו ברבית, אתה אומר למלווה, או אינו אלא ללווה, כשהוא אומר "אל תקח מאתו נשך ותרבית" (שם כה, לו), הרי זה אזהרה ללווה אמור, [ומה ת"ל "את כספך לא תתן לו בנשך", הרי זה אזהרה למלווה, שלא ילווה ברבית]. אין לי אלא אזהרה ללווה ולמלווה, אזהרה לערב ולעדים וללבלר מניין, ת"ל "לא תשימון עליו נשך", מכל מקום. מכאן אמרו, המלווה ברבית עובר על חמשה דברים: משום בל תתן, בל תקח, לא תשימון עליו נשך, לא תהיה לו כנושה, ו"לפני עור לא תתן מכשול"; כשם שהמלווה והלווה עוברין בחמשה דברים, כך הערב והעדים והלבלר עוברין. מכילתא דרבי ישמעאל, משפטים, פרשה יט, ד"ה "לא תהיה"

כל השותפים בעסקת ריבית: מלווה, לווה, עדים וסופר, עוברים (בין השאר) על איסור לפני עיוור.¹

2. א.

שפחה של בית רבי מאי היא? דאמתא דבי רבי חזיתיה לההוא גברא דהוה מחי לבנו גדול, אמרה: ליהוי ההוא גברא בשמתא, דקעבר משום "ולפני עור לא תתן מכשול". דתניא: "ולפני עור לא תתן מכשול" - במכה לבנו גדול הכתוב מדבר.

מועד קטן יז, א

מבאר רש"י שם:

דקא עבר משום "ולפני עור לא תתן מכשול" - דכיון דגדול הוא, שמא מבעט באביו, והוה ליה איהו מכשילו.

2. ב.

אמר רב יהודה אמר רב: כל מי שיש לו מעות, ומלוה אותן שלא בעדים - עובר משום "ולפני עור לא תתן מכשול".

בבא-מציעא עה, ב

ניתן לסמן מספר הבדלים בין שני סוגי הדוגמאות דלעיל: הסוג הראשון של הדוגמאות מוגדר כאיסור לפ"ע משום שהאדם הוא שותף הכרחי בביצוע עבירה. האיסור המיוחד של לפני עיוור מופנה לאדם שאינו העבריין והיוזם המרכזי בעבירה, אלא שותף באופן שלא ניתן לבצע את העבירה בלעדיו. הסוג השני אינו עוסק במי ששותף בעשיית עבירה בפועל (ריבית) אלא במי שגרם בהתנהגותו ליצירת נסיבות הקרובות עד מאוד לביצוע עבירה - יצירת נסיבות מכשילות. מכה בנו גורם, באופן קרוב לוודאי, שבנו יכהו חזרה וכן מי שמלווה ללא עדים יוצר נסיבות המאפשרות, באופן קרוב לוודאי, שהלווה לא ישיב את ההלוואה.

1. מדרש זה קיים כלשונו במשנה בבבא-מציעא עה, ב. בדברי הגמרא שם מעלה אביי הסבר אחר למדרש זה ולחובת השותפים באיסור ריבית.

מחד גיסא, ניתן לראות במקרים אלו דוגמאות שונות המשקפות עיקרון זהה של איסור שותפות הכרחית בכישלון או בעבירה בפועל. איסור זה כולל הן את השותפות המעשית בעבירה (ריבית), והן יצירת אפשרות קרובה לוודאי של כישלון או עבירה (מכה בנו והלוואה ללא עדים) שכמוה כשותפות בפועל.

מאידך גיסא, ניתן לטעון שלפנינו איסורים בעלי אופי שונה: איסור שותפות בעבירה שנעברה בפועל כאשר השותף נחוץ לביצוע העבירה, לעומת איסור יצירת מכשול. לקמן בדברי האחיעזר אציג נפקא מינה.

ג. יסוד המכשול

והתניא ר' נתן אומר: מנין שלא יושיט אדם כוס יין לנזיר ואבר מן החי לבני נח ת"ל "ולפני עור לא תתן מכשול". עבודה-זרה ו, ב

רבי נתן מגדיר את האיסור של לפ"ע במקרה של הושטת יין לנזיר.² בהבנת המקרה וגבולותיו נחלקו הראשונים:

1. "מכשול" - הסתברות להתרחשות העבירה

רש"י קובע שהאיסור להגיש יין לנזיר נובע מחשש "שמא יבוא לשתותו". נראה מדבריו שאין צורך בוודאות גבוהה שהנזיר ייכשל אלא די בעובדה שקיימת אפשרות לכך על מנת לקבוע שחל דין לפ"ע.

בדברי התוספות מוצאים אנו הגדרה שונה:

מנין שלא יושיט אדם כוס יין לנזיר - נראה דה"ה בכל שאר איסורין, אלא להכי נקט כוס יין לנזיר - משום דמסתמא למישתי קא בעי ליה, כיון דכ"ע חמרא שתו, ושמא שכח נזירתו.

2. מקור זה, כמו גם המקורות התלמודיים הקודמים, מעמיד את איסור לפ"ע רק בתחום האיסור וההיתר ולא בדברי הרשות (עיוור ודרך ממש). בשאלה זו, של הוצאת הכתוב מפשרו, עסקו רבים. עיינו במאמרו המקיף של הרב א' סמט, עיונים בפרשות השבוע, על פרשת קדושים. ראוי לציין שלדעת הרמ"ה ישנו איסור להזיק את חברו ולא רק חובת תשלום על נזק, איסור זה הוא איסור תורה אשר נלמד מאיסור לפ"ע (הובאו דבריו בקוב"ש ב"ב כב, א).

אבל ישראל שאמר: הושיט לי נבלה או חזיר או שום איסור - אין לחושדו מלהושיט לו. אבל אם ידוע לו שרוצה לאכלו - אסור להושיט לו, ואפי' הוא שלו, מדקאמר: אי לא יהיב ליה שקיל ליה איהו. ולפי זה אסור להושיט למשומדים לעבודה זרה דבר איסור אע"פ שהוא שלהם, כי הדבר ידוע שיאכלוהו, והוא נאסר להם, דכישראל גמור חשבינן ליה. ומיירי בדקאי במקום שלא יוכל ליקח אם לא יושיט לו זה, וכדמסיק דקאי בתרי עברי נהרא.

עבודה-זרה ו, ב, תוד"ה "מנין"

תוספות, לעומת רש"י, קובעים את העובדה שהנזיר עלול בהסתברות גבוהה לשתות את היין שהוגש לו, כתנאי לתחולת האיסור. נראה שחובה זו כלולה במונח "מכשול" שבפסוק. אם הנזיר או הישראלי לא עשוי להיכשל, אין במעשה זה נתינת מכשול. על המכשול להיות ודאי. ואכן לדעת תוספות אם מדובר בישראל שהוגש לו דבר איסור, כגון נבילה, אין בכך לפ"ע משום שאין הוא מיועד להיכשל. הברייתא נקטה את הדוגמא של נזיר משום שהוא עלול להיכשל בעבירה זו, בין השאר, משום ששאר האנשים שסביבו נוהגים לשתות יין וכן (כוס) יין מיועד בדרך כלל לשתיה.

לפיכך, אומרים תוספות שישנו איסור הושטת נבילה למומר משום שהמועדות שלו להיכשל קרובה לוודאי, מאחר והוא רגיל להיכשל בעבירה. הנחת המוצא של תוספות היא שחרף העובדה שאותו מומר מעוניין לבצע עבירה והוא נחשב עבריין במהלך חייו, אין הדבר מסיר מאיתנו את האחריות שלא לגרום לו כישלונות נוספים.

תוספות חכמי אנגליה מרחיבים את איסור ההושטה גם לנזיר גרגרן אשר נראה שהוא מודע היטב לאיסור לשתות אלא שיצרו אונסו.

ניתן להבין את דברי תוספות חכמי אנגליה אלו כהמשך ליסוד המכשול הוודאי שתבע התוספות שלנו - נזיר גרגרן הוא בעל מועדות גבוהה להיכשל ועל כן אין להגיש לו דבר איסור.

אולם, ניתן להבין את דברי תוספות אלו שלא במסגרת יסוד המכשול של עבירת לפ"ע, אלא במסגרת יסוד אחר של העבירה אשר יורחב בהמשך - העיוורון. כלומר, לדעת תוספות חכמי אנגליה גם נזיר גרגרן נחשב לעיוור משום שיצרו תוקפו. דברים מעין אלו נראה בהמשך בדברי הרמב"ם.

תוספות, כמוכן, מסייגים את דבריו בכל המקרים הללו (נזיר גרגרן או מומר) שמדובר בתרי עברי דנהר (=שני עברי נהר. ואין ביכולת הנזיר להשיג את היין בעצמו). כלומר, בהעדר יכולת לבצע את העבירה באופן עצמאי ללא עזרת המכשיל.

למדנו מדברי הראשונים, בהסבר מקרה יין לנזיר, שקיים יסוד חיוני והכרחי להתגבשות עבירת לפ"ע והוא קיומו של מכשול. קיימת מחלוקת בדברי הראשונים במידת הוודאות של

הכישלון. לדעת רוב הראשונים לא די ביצירת מכשול, ישנה חובה במסגרת תנאי העבירה שהסתברות ההכשלה תהא קרובה לוודאי. יצירת מכשול שלא יביא להכשלה איננו כלול במסגרת עבירה זו.

2. איסור התנהגותי או איסור תוצאתי - ציץ אליעזר

במסגרת הדיון ביסוד המכשול כחלק ממרכיבי העבירה יש להוסיף את דעת הרב וולדנברג בספרו "ציץ אליעזר" (להלן: צ"א):

...והיינו די"ל דמתי אמרינן דאם יש ספק בדבר אם יגרום מכשול אינו עובר, היינו דוקא כשהמכשיל ממציא לנכשל רק מהות החפץ שיוכל הנכשל לעשות בו ועל ידו את העבירה, אבל אינו מכשילו בגוף עשיית העבירה, דאפילו כשהנכשל עובר אח"כ העבירה אין זה כתוצאה ישרה מגרמת המכשיל כי אם בהחלטת רצונו הוא, בזה אמרינן דבספק אינו עובר, וכשהעובר מחליט אח"כ לעבור אין לזה קשר להמכשיל שהמציאו מתחילה החפץ. אבל משא"כ כשגוף עשיית העבירה באה כתוצאה ישרה מהמכשיל ובלעדו לא היה בא הרצון לנכשל לעבור העבירה, בכה"ג שפיר עובר בלפ"ע אפי" בספק. מכיון דאח"כ כשעובר הרי העבירה באה כתוצאה ישרה מגרמת המכשיל ויש לעבירה קשר ישיר להמכשיל שהביאו לעצם החלטת הרצון לעשיית גוף העבירה. ולכן גם כאן מכיון שאם הלוח ישכח וישבע, הרי זה יהא כתוצאה ישירה ממה שהלוחו בלא עדים, ולא ברצון הלוח העצמי, כי הלוח אין ברצונו לעשות עבירה, ונשבע מפני שסבור לפי דעתו שכן הוא האמת, א"כ העבירה של שבעת שקר באה רק מפני שהלוחו בלי עדים וזה הוא שהביא לו גם הרצון לישבע שבעה שיש בה עבירה מבלי שידע על כך.

שו"ת ציץ אליעזר, חלק ד, ה, ג

אציג את דבריו כשאלה. מדוע איננו מחילים, במסגרת איסור לפ"ע, את דיני תלייה האמורים במשנה בשביעית (ה, ו) העוסקת באיסור השאלת כלים לעם הארץ בשביעית: "זה הכלל כל שמלאכתו לאיסור אסור, כל שמלאכתו לאיסור והיתר - מותר". העיקרון המופיע במשנה בשביעית הוא שכל אימת שניתן לתלות מעשה העלול להוביל לתוצאה אסורה, באפשרות התרחשותה של תוצאה מותרת, נעדיף את התרחיש המתיר. השימוש בכלל זה עשוי להתיר מקרים רבים אשר ייחשבו כאיסור לפ"ע ותימה הוא מדוע לא הוזכרה הסתייגות זו בדברי התלמוד והראשונים בכל המקרים המופיעים לעיל?

לדעת הצי"א, קיימת הבחנה בין המקרים המופיעים בדברי התלמוד שצוינו לעיל ובין המשנה בשביעית. ישנו איסור של יצירת נסיבות מכשילות בהתנהגותו וישנו איסור של מסירת חפץ מכשיל. חרף הדמיון בין מקרים אלו ניתן לסמן באופן חד את ההבדלים ביניהם. הנפק"מ הגדולה בין שני הסוגים דלעיל קיימת בשאלת הצורך בוודאות התרחשות הכישלון. כאשר האדם יוצר מכשול באמצעות מסירת חפץ מכשיל בלבד, נדרש שהמכשול יהיה ברור וודאי, חפצא של איסור, דאם לא כן חלים דיני תליה של משנת שביעית (המשנה והתוספתא בשביעית עוסקות במכירת כלים, בהמות וקרקע בשביעית). אולם, כאשר מבצע האדם עבירה בהתנהגות היוצרת נסיבות מכשילות, רמת הוודאות של כישלון הזולת כתוצאה מהתנהגותו כמעט ואינה נדרשת. לדוגמא, כאשר אדם מלווה ללא עדים, היות ואינו מוסר לו חפצא של איסור, אלא התנהגותו היא זו אשר גורמת לכישלון, לא נדרשת רמת ודאות גבוהה של התרחשות הכישלון, ואינו מעלים כלל את הספק האם ודאי הוא לנו שהלווה לא יחזיר את חובו. העובדה שהתנהגות המכשיל יצרה נסיבות מכשילות מספיקה בכדי להחיל את דין לפ"ע. כך גם במקרה של אב המכה את בנו. ההתנהגות המכשילה שיצרה נסיבות אפשריות של כישלון הזולת היא עצמה המעשה הפגום ואין מקום לתלות בדיני תלייה. לעומת זאת, כאשר מדובר על הכשלה באמצעות חפץ, אזי נדרשת רמת ודאות מוחלטת של איסור. רק אדם המוסר חפצא של איסור ממש יעבור על לפ"ע כגון: נבלה למומר, כוס יין לנזיר, בכל מקרה אחר נחיל את דיני התלייה האמורים במשנה בשביעית.³

הבחנה העומדת בבסיס הדברים היא בין גרימת תוצאה אסורה או מכשול להשתתפות אקטיבית ביצירת נסיבות מכשילות. במילים אחרות, הבחנה בין איסור תוצאתי ובין איסור התנהגותי. כאשר אדם גורם מכשול באמצעות מסירת חפץ, נדרשת ודאות גבוהה להתרחשות התוצאה, זאת משום שהפגם במעשיו נעוץ בתוצאה המכשילה. לעומת זאת, כאשר המכשיל שותף באופן ישיר ובלתי אמצעי ביצירת המכשול, הרי שבעצם התנהגותו עבר את עבירת לפני עיוור, ואנו מחמירים במעשה זה אף אם הוודאות להתרחשות התוצאה המכשילה איננה גבוהה.

מדברי הצי"א למדנו שעבירת לפ"ע כוללת את שני הפנים גם יחד, הן את היסוד ההתנהגותי והן את היסוד התוצאתי, ויש להבחין ביניהם בסוגי המקרים השונים.

3. יסוד המכשול - סיכום

מדברי התלמוד, הראשונים והאחרונים למדנו שיסוד המכשול כולל בתוכו מספר מרכיבים:

3. עיין רמב"ם הל' שמיטה ויובל ח, הלכות א-ז.

1. התנהגות מכשילה - ישנו איסור לגרום להכשלת הזולת ביצירת נסיבות מכשילות (הלוואה ללא עדים) או בשותפות הכרחית בעבירה (ריבית). איסור זה נעוץ בעצם ההתנהגות המכשילה.
2. מסירת מכשול - לצד האיסור ההתנהגותי לגרום למכשול ישנו איסור למסור מכשול לזולת (יין לנזיר), מוקד האיסור הוא בתוצאה המכשילה.
3. ודאות הכישלון - כאשר מדובר על מסירת חפץ מכשיל (2) נדרש התנאי של ודאות הסתברות הכישלון אשר בלעדיו לא ייחשב מעשה המסירה כהכשלה.

ד. יסוד "העיוורון"

1. "תרי עברי דנהרי"

בהמשך לאותה ברייתא העוסקת באיסור להגיש יין לנזיר, מעלה הגמרא הבחנה חשובה בתחולת דין לפ"ע. כאשר מדובר במקרה שהנזיר יכול להשיג את היין בעצמו או לחילופין שיש לו בביתו יין, לא חל דין לפ"ע. האיסור חל רק כאשר אין לו או שאיננו יכול להשיג את היין בעצמו - תרי עברי דנהרי.

לדעת רוב הראשונים, תנאי זה הוא תנאי מחייב שבלעדיו לא חל דין לפ"ע. מה משמעותו של דין זה?

2. מחוסר יכולת - ריטב"א, ר"ן

לדעת הר"ן והריטב"א (עבודה-זרה ו, ב) כאשר מדובר בנסיבות של חד עברי דנהרא (כגון כשהנזיר יכול ליטול בעצמו את היין) או בנזיר ש"יש לו" (יין משלו) אין איסור של לפ"ע, אלא איסור של מסייע לדבר עבירה מדרבנן. נראה מדבריהם שישנה הבחנה בין שני סוגי עבירות אלו, מסייע ולפ"ע. בעוד שמסייע הוא חיזוק ידי עברייך והוספה כמותית של עבירות בעולם, הרי שבדין לפ"ע ישנו ערך מוסף שאינו מתמצה בעצם התרחשות העבירה. הערך המוסף של איסור זה הוא הכשלת העיוור. לאמור, כאשר מדובר בחד עברי דנהרי אין אלמנט של עיוורון ופער בין המכשיל לנכשל, אלא סיוע או מעין שותפות בעבירה של אנשים שווים. לא כן במצב שלזולת אין היכולת לבצע העבירה בלעדי המכשיל, במקרה זה העזרה משקפת את הפער שבין מכשיל ונכשל שהוא העיוורון האסור לניצול.

לדעת הר"ן, העדר יכולת לביצוע העבירה היא עיוורון אשר בלעדיו לא קיימת עבירת לפ"ע.⁴

מעין דברים אלו כתב הרמב"ם (פיהמ"ש תרומות ו, ג) בהקשר של אדם המאכיל פועליו תרומה: "עובר על מה שאמר ה' ולפני עיוור לא תתן מכשול אם גרם לעבירה, או שעבר על דבר ה' אל תשת ירך עם רשע אם סייע לחוטא". לדעת הרמב"ם, המקור המקראי וממילא גם העיקרון המנחה באיסור מסייע, איננו (רק) לאו של לפני עיוור, אלא איסור של "אל תשת ירך עם רשע" - שותפות בעבירה וסיוע לעשייתה.

3. מחוסר שליטה או עיוורון יצרי - רמב"ם

לרמב"ם שיטה אחרת :

כל שאסור למכור לגוי אסור למכור לישראל שהוא ליסטיס, מפני שנמצא מחזק ידי עובר עבירה ומכשילו, וכן כל המכשיל עיוור בדבר והשיאו עצה שאינה הוגנת או שחזק ידי עוברי עבירה שהוא עיוור ואינו רואה דרך האמת מפני תאות לבו הרי זה עובר בלא תעשה שנאמר ולפני עיוור לא תתן מכשול. הבא ליטול ממך עצה תן לו עצה ההוגנת לו. הלכות רוצח ושמירת הנפש יב, יד

הרמב"ם לא פסק תנאי זה של תרי עברי דנהרי בהלכותיו. לדעתו, דין לפ"ע כולל את האיסור להשיא עצה רעה וכן לסייע ולתמוך בעוברי עבירה אשר נחשבים כעיוורים בתאוות ליבם. לדעתו העיוורון נעוץ בחוסר השליטה של הנכשל ביצרו. התנאי של תרי עברי דנהרי איננו נחוץ כתנאי להגדרת הנכשל כעיוור ודי בעובדה שיהודי רוצה לעבור עבירה בכדי להגדיר אותו כעיוור בפני אור הדעת וההלכה.⁵ ליתר דיוק, העדר השליטה ביצר מצביע על טשטוש הדעת, שכן, על פי הרמב"ם (בפירוש המשניות ועוד) "חכם" פירושו "טוב".

ניתן לחזק את דעת הרמב"ם בטענה שבכל הגמרות בהן מופיעים מקורות תנאיים העוסקים במקרים של לפ"ע, לא מופיע תנאי זה של תרי עברי דנהרי. זהו תנאי שהופיע רק בדברי הגמרא כאן כחלק מדיון פנימי וכנפק"מ בין טעמי האיסור לסחור עם גויים לפני ימי אידיהן. כלומר, לדעת הרמב"ם, תנאי זה אינו נפסק להלכה. הסבר נוסף בדברי הרמב"ם יטען שהתנאי הנ"ל, תרי עברי דנהרי, משקף את יסוד העיוורון של מחוסר יכולת. לדעת

4. הראב"ד כאן פירש תנאי זה של תרי עברי דנהרי כמגדיר מכשול ולא כמגדיר עיוורון. כאשר מדובר בנויר שיש לו יין אין ודאות שייכשל ע"י החפץ שנמסר לו.

5. עיין עוד פיהמ"ש שביעית ה, ו.

הרמב"ם הגדרת העיוורון רחבה יותר וקיימת גם במקרה של חוסר שליטה ביצרים. לדעתו, אין צורך להתנות את קיומה של העבירה ביסוד העיוורון הצר של חוסר יכולת בלבד.

4. מחוסר רצון ומודעות - תוספות, חזו"א

התוספות לעיל קבעו שאין להושיט יין לנזיר שמא ישכח את נזירותו. מדוגמא זו עולה שנסיונות האיסור של לפ"ע חלות במצב של עיוור שהוא שוגג ביחס לעבירה. נזיר זה כלל אינו מודע לכך שהוא עומד לעבור עבירה וקל וחומר שאינו רוצה בכך. (בהמשך הדברים מתייחסים התוספות לאפשרות של לפ"ע במומר. במקרה זה, ודאי הוא שהמומר מעוניין לעבור עבירה או לפחות אדיש לעבירה וכל העיוורון נעוץ בחוסר היכולת). חוסר המודעות וחוסר הרצון לעבור עבירה שלובים זה בזה. יסוד זה עולה גם מן הדוגמאות הנוספות שהובאו לעיל (מכה בנו ומלווה ללא עדים). הנכשלים באותם מקרים לא רצו כלל בכישלון זה ורק המכשיל הוא זה אשר הביאם לכך.

לדעת החזו"א (סי' סז), כאשר יש יין ברשות הנזיר, אלא שאינו רוצה לשתותו מסיבה זו או אחרת, אם אושיט לו יין ובכך אכריע את רצונו יהיה בכך איסור של לפ"ע, מאחר והכרעתי את רצונו לעבור עבירה. ראינו לעיל שהעיוורון יכול להיות נעוץ בחוסר ידיעה שלוב בחוסר רצון (תוספות) או, לחילופין, בחוסר יכולת (ר"ן, ריטב"א). מוסיף החזו"א שהעיוורון יכול להיות נעוץ רק בחוסר רצון לעבור עבירה.

5. הכשלה או שותפות בעבירה - אחיעזר

לדעת האחיעזר (פא, ז) יש בדין לפ"ע שני יסודות שונים. האחד הוא הכשלה השוגג העיוור והאחר הוא שותפות בעבירה. האחרונים (יד מלאכי ועוד) דנים במספר שאלות הלכתיות למדניות: מה דינו של מי שמכשיל אדם באיסור דרבנן, האם עובר על לאו מדאורייתא? האחיעזר קובע שהתשובה לשאלה זו תלויה בסוג הכשלה. ישנו איסור להכשיל עיוור, אדם חלש שבינו ובין המכשיל ישנו פער של מידע או פער של יכולת. איסור זה בהיותו איסור חברתי של עושק וניצול, קיים הן בתחום הרשות והן בתחום האיסור והיתר. כל עוד הנכשל הוא עיוור או שוגג עובר המכשיל בלפ"ע מדאורייתא ללא תלות בשאלה מהו סוג הכישלון של הזולת.

לעומת זאת, ישנו דין נוסף של לפ"ע הקיים רק בתחום האיסורים, והוא שותפות הכרחית בעבירה. לפי יסוד זה, השני, האיסור קיים גם כאשר הזולת מודע לעבירה אלא שהוא חסר יכולת. נראה לומר שטעם האיסור, עפ"י דין זה, הוא להוסיף עבירות בעולם, עבירות שלא היה ניתן לעשותן ללא המכשיל. במצב זה נעדר המרכיב של הכשלה שבא מתחום העושק והניצול, וקיים תחתיו המרכיב של הסיוע ומתן הפתרון המעשי, בין שווים, בעת ביצוע עבירה. בנסיבות אלו, כאשר תתבצע עבירה, תשפיע חומרת העבירה על מידת

השתתפותו של המכשיל: אם היא עבירה מדרבנן, הרי שהמכשיל יעבור רק על איסור דרבנן משום שעבירתו היא השותפות, וכך הלאה.

6. מחוסר יכולת משפטית - משנה למלך

לדעת המל"מ (הלכות מלווה ולווה ד, ב) יש להגדיר את חוסר היכולת, המזוהה כעיוורון, בקטגוריות משפטיות. גם כאשר פיזית יכול הזולת להשיג דבר איסור, אם מדובר שהאיסור ינתן לו על ידי יהודי אחר שיעבור אף הוא בלפ"ע לא נחשב הדבר כיש לו. שני נימוקים בדבריו:

א. הגדרה מהותית - מצב זה איננו מוגדר כיש לו.

ב. ייתכן והיהודי לא ייתן לו, וממילא חסרה הוודאות שיש לו.

עדיין יש לעיין בדבריו האם הם נשענים על דין מצווה הבאה בעבירה. לאמור, כל עוד תתבצע עבירה לא נחשב הדבר שיש לו, או שמדובר בדין ספציפי של עבירת לפ"ע?

7. יסוד העיוורון (מודעות, רצון, שליטה) - סיכום

מתוך הדוגמאות השונות שהובאו לעיל עולה שישנם סוגים שונים של עיוור. ישנו עיוור החסר מודעות או רצון לעבירה, כמו אב המכה את בנו. בן זה אינו נמצא כלל במסלול של עבירה, אינו יודע עליה ואינו רוצה בה כלל. כך גם מקרה הנזיר שלדעת תוספות ואחרים עלול הוא לשכוח את נזירותו ולשגות בעבירת שתיית יין.

ישנו עיוור שהעיוורון שבו נעוץ דווקא בהעדר היכולת לבצע עבירה. המלווה בריבית יודע את האיסור ורוצה לעשותו, אלא שאין לו היכולת לבצעה. כן הוא גם במקרה של נזיר מומר או גרגן. חוסר יכולת הביצוע מגדירה את הזולת כעיוור ובשל כך נחשב הדבר לאיסור.

לדעת הרמב"ם, העיוורון האסור לניצול איננו נעוץ במודעות או ביכולת אלא בלב, ביצר. אדם שאיננו שולט ביצריו ומועד לעבור עבירה כלשהי (מתוך מודעות מלאה לעבירה ויכולת לבצעה) אין לסייע לו. סיוע לעבריין נחשב להכשלת עיוור.

ה. יסודות העבירה - סיכום ביניים

אם נסכם את הדברים נמצא שעבירת לפני עיוור כוללת שני יסודות הכרחיים להתגבשותה: מכשול ועיוורון. במקורות דלעיל מצינו שישנם סוגים שונים של עיוורון: העדר מודעות, יכולת או העדר רצון לביצוע העבירה, וכן סוגים שונים של מכשול, כגון הכשלה בפועל ע"י יצירת נסיבות מכשילות או מסירת חפץ המהווה מכשול.

1. מסייע ולפני עיוור

נחלקו הראשונים בשאלה האם ישנו איסור מסייע במקרה שאין איסור לפ"ע, כגון שיש לו את חפץ האיסור או שיכול להשיגו בעצמו. יסוד מחלוקת זו נעוץ בשאלה האם אלו שני איסורים שונים או חופפים. לדעת המרדכי (ע"ז תשצ"ה), תוספות (ע"ז ו, ב) ועוד, מותר ליהודים למכור בגדי רננים לכהנים גויים משום שהללו יכולים להשיגם לבד. משמע שסיוע בעבירה קיים רק כאשר העבריין אינו יכול לבצע את העבירה לבדו, וללא תנאי זה אין בכך סיוע.⁶ תנאי זה, כאמור לעיל, מגדיר אותו כעיוור וחסר יכולת. מתקבל שדיני מסייע ולפ"ע חופפים. לעומתם, טוענים הר"ן והריטב"א (והרמב"ם בפיהמ"ש תרומות) דלעיל, שאלו דינים שונים. מסייע קיים במעגל רחב יותר והוא אוסר על חיזוק ידי עבריינים והוספה בכמות של עבירות בעולם גם אם הזולת יכול לבצע את העבירה בעצמו.

הבחנה נוספת בין מסייע ובין עבירת לפני עיוור, נוסף למקרה ש"יש לו", קיימת במקרה של עבריין מודע או מומר לעבירה.

לדעת הש"ך (יו"ד קנא ס"ק יא) אין איסור מסייע לעבירה בישראל מומר. הדגול מרבבה (שם) מחדד את דבריו וטוען שדברי הש"ך אינם אמורים ביחס לכל מומר, באשר הוא, שכלפיו אין כל חובה של זהירות או אחריות מהכשלה, שהרי ישראל שחטא ישראל הוא, לדעת הדגמ"ר דברי הש"ך נועדו להבחין בין עבריין במזיד לשוגג. בעוד שכלפי האחרון קיימת החובה שלא להכשילו בעבירה וגם לא לסייע לו בעבירה שיכול לעשותה לבד, זאת מטעמי האחריות והערבות הכלל ישראלית, כלפי המזיד המצב שונה. כלפי אדם שרוצה לעבור עבירה לא קיים איסור מסייע משום שסרה הערבות ההדדית. לא כן הוא בדיני לפני עיוור. גם כאשר מדובר בעבריין במזיד או מומר ישנו איסור להכשילם, לכו"ע, כל זמן שקיימים היסודות של העבירה והם המכשול והעיוורון. על כן, כאשר הזולת איננו יכול לבצע את העבירה לבדו, אף אם רוצה הוא בכך, ישנו איסור להכשילו משום שמצב זה מתואר כהכשלת עיוור! ההיגיון בהבחנה זו בין מסייע ולפ"ע ברור ומוכן לאור הדברים האמורים לעיל. איסור לפ"ע מציין את הפער האישי שקיים בין המכשיל לזולתו, פער אסור לניצול ללא תלות בשאלה האם הזולת מודע לעבירתו או לא. לעומת זאת, איסור מסייע פונה לערבות ההדדית בין ישראלים שווים. כשהזולת מזיד בעבירתו אין עוד מקום להפרישו מאיסור וסרה מאיתנו האחריות כלפיו.

6. בדעת בעלי התוספות ישנה סתירה מאחר ובמסכת שבת ג, א מופיע שלדעתם ישנו איסור מסייע למלאכת הוצאה אף כשלא חלים יסודות לפ"ע (חד עברי דנהרי). שני תירוצים אפשריים: א. שתי דעות בבעלי התוספות. ב. תירוץ הש"ך - ישראל (אסור) לעומת גוי ומומר (מותר).

ז. הלכה - מסייע במומר או מחוסר יכולת

ביחס בין עבירת לפ"ע ומסייע קבע הרמ"א (יו"ד קנא) שיש לפסוק כשיטה המקלה. כלומר, לפ"ע ומסייע חופפים, וכשלא קיימים יסודות עבירת לפ"ע לא חל איסור מסייע, אך הוא גם קבע שיש מקום לבעל נפש להחמיר. בשאלת מסייע במומר פסק המגן אברהם (סי' שמז) כנגד הש"ך ולדעתו ישנו איסור מסייע גם במומר.⁷ המשנה ברורה (סי' קסג, יב; סי' שמז, ז) פסק לחומרה בשני הנושאים דלעיל. כאשר לא מתקיימים תנאים של לפ"ע קיים איסור מסייע⁸ גם בישראל מומר.

ח. כוונה להכשיל

נדבך נוסף המשלים את התמונה מופיע בדבריו של הגרש"ז אויערבך, השאלה שעמדה בפניו היא מה לעשות ביהודי חילוני שמתארח בביתו.⁹ האם להגיש לו דבר מאכל ובכך להכשילו באכילה ללא נטילה וברכה או להימנע מכך? הגרש"ז נטה מדברי השו"ע והמשנה ברורה (קסט, א-ב), שהעמידו את ההיתרים על דיני תלייה והעדר ודאות (או מיידיות במקרים מסוימים) וקבע שיש לתת לו לאכול, משום שמצב הפוך יגרום לאותו יהודי שנאה גדולה לתורה ולדתיים, ובכך הכשילתו אותו באיסור חמור של לא תשנא את אחיך.¹⁰

ה"ז דומה למי שקוטע אצבע מרגלו של חברו בכדי להציל אותו בכך מקטיעת כל היד שלו, דפשוט הוא דאינו קרוי מזיק אלא מתקן, ומצוה הוא דקעביד ולא עברה, כך גם כאן אינו חשוב כמכשיל אלא אדרבה במעשהו זה הוא מציל אותו מעון חמור של שנאת תורה ולומדי, ולכן נראה דלפי הצורך שפיר רשאי לכבד אותו במאכל ומשתה, וצריך לעשות כן אע"פ שזה בקום ועשה...

מנחת שלמה א, לה

7. על גבולות חובת הזהירות מפני הכשלת המומר עיין במאמרו של י' אחיטוב, "הלעיטהו לרשע וימות", הימנעות מהצלת אדם מחטא, תחומין ט.
8. וכן פסק ערוה"ש זרעים כט, ב.
9. הרב אלישיב (קובץ תשובות ח"א, סי' כ) דן בשאלת הגשת דבר מאכל לשותף במשרד, לדעתו אם מדובר רק בשאלת מסייע (חד עברי דנהרי) יש להתיר משום שמדובר באיסור דרבנן בלבד.
10. כדבריו פסק הרב עובדיה יוסף. ילקוט יוסף ח"ג סי' קסט ס"א. מעין זה פסק החזו"א (שביעית יב, ט) שאין להחיל את דיני ספקות באיסור לפ"ע (דאו') משום שחומרה בספקות גורמת למכשול ושנאה. הר"א ליכטנשטיין דן בדבריו של הגרש"ז א וסייג את ההיתר למקרים שאינם איסור בלבד. דבריו הובאו בשו"ת "במראה הבזק" ח"ה, ירושלים תשס"ה, עמ' 120-124.

מדעת הגרש"ז עולה חידוש חשוב בגדרי לפני עיוור. אף שבפועל התנהגות האדם גרמה לזולת לבצע עבירה ומבחן התוצאה השלילית מצביע על כישלון, הרי שאיסור לפ"ע מחייב תנאי נוסף והוא כוונה להכשיל. לא די בהתקיימות כישלון של עיוור בפועל, אלא ישנה חובת כוונה שלילית מצד המכשיל בעת ההכשלה. כאשר כל כוונת האדם היא להצילו מאיסור חמור יותר, הרי שמעשה ההכשלה אינו אלא מעשה הצלה ולא מעשה הכשלה. מקור לדבריו של הגרש"ז א ניתן למצוא בדברי המדרש על אתר.

“ולפני עור לא תתן מכשול”:

1. לפני סומא בדבר
 2. בא ואמר לך בת איש פלוני מה היא לכהונה אל תאמר לו כשרה והיא אינה אלא פסולה,
 3. היה נוטל ממך עצה, אל תתן לו עצה שאינה הוגנת לו, אל תאמר לו צא בהשכמה שיקפחוהו ליסטים, צא בצהרים בשביל שישתרכב,
 4. אל תאמר לו מכור את שדך, וקח לך חמור, ואת עוקף עליו ונוטלה ממנו,
 5. שמא תאמר עצה טובה אני נותן לו והרי הדבר מסור ללב, שנאמר ויראת מאלוקיך אני ה'.
- ספרא קדושים פרשה ב

ט. כוונה או תוצאה

המדרש על אתר מציין שלושה מאפיינים שונים של האיסור (מקרים 2-4). לפני הפירוט של האיסורים מציין הספרא שאיסור זה חל על כל “סומא בדבר”. לאמור, לא מדובר על עיוור ממש, עיוורון פיזי מוחלט, אלא על כל סוג של עיוורון שיש לזולת. ובאופן אחר, עפ"י הגדרה רחבה זו של העיוורון, נראה שהתורה אוסרת על פעולה כל שהיא שיש בה ניצול היתרון והפער שבינינו ובין הזולת. כאמור בדברי הפסוקים לעיל, יתרון בכל תחום שהוא, בין בתחום הראייה ובין בתחום המידע, מעמיד את הזולת במצב של נחיתות וחולשה, ואין לנצל מצב זה ולהכשיל את הזולת. פרשנות זו לביטוי “עיוור” מתאימה להקשר האיסור בפרשה עצמה כפי שצוין לעיל איסור ניצול והגנה על החלש.

להלן הדוגמאות המובאות בספרא:

1. איסור הטעיה בעובדות - אין לומר לכהן שאשה זו כשרה לכהונה בעוד שהיא פסולה.
 2. עצה רעה:
- א. עצה רעה “לשמה” - מורה לו ללכת בדרך מסויימת אף שהיא חמה.

ב. עצה רעה אנוכית - מתן עצה רעה שמטרתה לנצל לטובתך את תוצאות העצה הרעה. למשל, המלצה למכור שדה ע"מ לרכוש אותו לאחר מכן. מסיים המדרש: "שמא תאמר 'עצה טובה אני משיאו' ת"ל 'ויראת מאלוקיך'".

בדברי המדרש ניתן לראות שני מסלולים שונים של האיסור להכשיל עיוור:

1. תוצאה שלילית - איסור להטעות בדבר שהוא שלילי ושקרי. על פניו נראה הדבר שהאיסור נעוץ בתוצאה השלילית שלו: כהן נושא פסולה. במקרה זה, השקר ידוע וברור בעת אמירתו לזולת.

2. עצה רעה - גם כאשר לא ניתן להעמיד למבחן התוצאה את דברי המכשיל בעת אמירתם, מאחר ומדובר בעצה שכוחה הוא בצפיית פני העתיד, ויותר מכך המייעץ יכול להתכסות ולומר שהתכוון לעצה טובה, גם במקרה דנן חל איסור לפ"ע. באופן פשוט ובמחשבה ראשונית ניתן להבין שהאיסור על מתן עצה רעה נובע מהתוצאה השלילית העתידה לבוא. בשונה מאיסור ההטעיה בעובדות שפגמיו ברורים בהווה, הרי שאיסור מתן עצה רעה נובע מההגנה על העיוור בפני תוצאות שליליות בעתיד. אולם, ניתן להבין שהאיסור הוא לתת עצה רעה גם כאשר לא ברור שאכן התוצאה תהיה שלילית. הבעייתיות במתן עצה רעה אינו בנקודת הזמן העתידית, אלא בהווה בעת מתן העצה הרעה. רוע הלב שאינו ניתן לבחינה מיידית הוא הבעיה במתן עצה רעה. עפ"י הבנה זו יוצא שאיסור לפ"ע הוא איסור על כוונת הלב השלילית (!) ולא (רק) על גרימת תוצאות מכשילות לעיוור. ניתן להקצין את הרעיון ולטעון שהאיסור יחול גם כאשר בסופו של דבר, מסיבות שאינן תלויות בצדדים, יתברר שהעצה הרעה לא הובילה לתוצאה השלילית, בכל זאת חל האיסור של לפ"ע מאחר ותחולתו היא ברגע נתינתו.

לסיכום, בדברי חז"ל נראה שישנם שני כיוונים שונים העומדים בבסיס האיסור של לפ"ע: האחד הוא האיסור על רוע הלב של האדם, והאחר הוא האיסור על ניצול והכשלת העיוור והחלש.

י. יסודות העבירה - בין אדם למקום ובין אדם לחברו

עבירת לפני עיוור עומדת על שלוש רגלים: איסור להכשיל עיוור מתוך כוונה להכשילו. חז"ל, בעקבות המקרא, ראו במונח "עיוור" שם קוד לחולשה או מגבלה של הזולת. העיוור איננו רק עיוור פיזי, אלא כל מצב נחות בו נמצא הזולת בין אם מדובר במחסום טכני פיזי של הזולת בפני ביצוע עבירה (מחוסר יכולת) או נחיתות הכרתית במצב העובדתי שסביב הזולת (מחוסר מידע) או אף, לדעת הרמב"ם, העדר יכולת של הזולת לשלוט ביצוריו. עבירה זו קובעת שאין לנצל את מצוקתו של הזולת בכל תחום שהוא ולגרום

לכישלוננו. עמדה זו מעמידה את עבירת לפ"ע במרחב החברתי כהמשך לרצף שאר הציוויים הסמוכים לו במקרא המסדירים את מערכת היחסים שבין אדם לחברו (הלנת שכיר, גזל ועוד).

הראשונים קובעים שישנו הבדל משמעותי בין עבירה זו ובין איסור מסייע לעוברי עבירה. ההבדל המהותי בין השניים הוא באותו יסוד עיוורון דלעיל. האיסור לסייע ולהיות שותף בעבירת הזולת נובע מן החומרה של ריבוי עבירות בעולם ותמיכה בעבריינים. איסור זה מצוי במרחב הדתי שבין אדם לקונו. לעומתו עבירת לפ"ע מתקיימת רק כאשר ישנו פער ויתרון מכל סוג שהוא בין האדם וזולתו ובכך מתייחדת העבירה כעבירה שבין אדם לזולתו.¹¹

במסגרת איסור זה של ניצול חולשת הזולת עלה בדברי המדרש ובפוסקים יסוד חשוב הקובע שהעבירה חלה לא רק במישור ההתנהגותי - הכשלה בפועל (חובת האיברים), אלא חלה גם על מחשבותיו ורגשותיו של המכשיל (חובת הלבבות). עבירת לפ"ע מותנה בכוונה להכשיל, ואף כוללת את האיסור לתת עצה רעה שאיש לא יבחין בה בעת נתינתה ("ויראת מאלוקיך"). דברים אלו, האחרונים, מחזירים את האיסור למגרש שבין אדם למקום והפעם מכיוון שונה לחלוטין - טהרת הלב. האדם עומד לפני זולתו מתוך אחריות מלאה לדאוג לשלומו ובטחונו ולהיזהר מלהביאו לידי תקלה ומכשול. בד בבד עומד האדם מול קונו ולא רק כשופט ביום הדין על מעשיו בתחום החברתי, אלא כבוהן כליות ולב בכל מחשבותיו ורגשותיו כלפי הזולת ובכך מיטהר ומזדכך היחס אל הזולת. עבירת לפני עיוור, אם כן, היא עבירה מן התחום החברתי שיסוד דתי עמוק שזור בה.

11. לדעת האגרות משה (ח"ח או"ח סי' יג ס"ק ג) עבירת לפ"ע קיימת, בעיקרה, במישור שבין אדם למקום. ראייתו היא מן העובדה שהאיסור קיים אף אם הזולת עבר עבירתו באונס. מסקנתו היא שאין להציע דבר מאכל למי שלא יברך אלא בתנאים מסוימים.